

Simon Malmenvall\*

## ***Kulturnozgodovinsko ozadje ustanovitve Zavoda svetega Stanislava in prve mature v slovenskem jeziku***

*The Cultural-Historical Background of the Establishment of  
the Saint Stanislaus Institute and the First Matura Exam in  
the Slovenian Language*

### *Izvleček*

Ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič je leta 1905 ustanovil Zavod svetega Stanislava, ki je vključeval klasično gimnazijo in dijaški internat. Začetek delovanja Zavoda je pomenil prebojno dejanje v procesu uveljavljanja slovenskega jezika na področju izobraževanja. Škofijska gimnazija je bila prva ustanova na slovenskem ozemlju, kjer se je v celoti poučevalo in uradovalo v slovenščini. Zavod je dijakom posredoval kakovostno znanje, narodno in versko zavest ter prispeval k oblikovanju slovenske inteligence v času t. i. kulturnega boja med liberalnim in katoliškim gibanjem. Prva matura v slovenščini leta 1913 je pomenila simbolno potrditev teh prizadevanj, ki so pokazala, da je slovenski jezik primeren za različne funkcijske zvrsti, tudi za znanstveno izrazje. Zavod je s svojo izobraževalno politiko in izdajo učbenikov v slovenščini olajšal slovenjenje izobraževalnega sistema po prvi svetovni vojni in pripomogel k hitrejšemu prepoznavanju slovenskega jezika v javnem življenju.

### *Abstract*

Prince-Bishop Anton Bonaventura Jeglič of Ljubljana founded the Saint Stanislaus Institute in 1905, which included a classical gymnasium and a boarding school. The establishment of the institute marked a breakthrough in the process of promoting the Slovenian language in the field of education. The diocesan gymnasium was the first institution on the Slovenian territory where all teaching and administration was done in Slovenian. The institute imparted to students high-quality knowledge, national and religious consciousness, and contributed to the formation of the Slovenian intelligentsia during the so-called cultural war between the Liberal and Catholic movements. The first matura (high-school graduation) exam in Slovene in 1913 was a symbolic confirmation of these efforts, which showed that the Slovenian language was suitable for various functional genres, including scientific expression. With its educational policy and the publication of textbooks in Slovenian, the institution facilitated the Slovenization of the educational system after the First World War, and contributed to the more rapid recognition of the Slovenian language in public life.

\* Dr. Simon Malmenvall, kustos, Slovenski šolski muzej; izr. prof., Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, e-pošta: [simon.malmenvall@solskimuzej.si](mailto:simon.malmenvall@solskimuzej.si) / [simon.malmenvall@teof.uni-lj.si](mailto:simon.malmenvall@teof.uni-lj.si)

**Ključne besede:** Zavod svetega Stanislava, Anton Bonaventura Jeglič, prva matura v slovenščini, kulturni boj, zgodovina gimnazij

**Keywords:** Saint Stanislaus Institute, Anton Bonaventura Jeglič, first maturation exam in Slovenian language, culture war, history of gymnasia

## Uvod

Eno izmed prebojnih dejanj pri postopnem uveljavljanju slovenskega jezika na področju izobraževanja predstavlja ustanovitev katedre za slavistiko na dunajski univerzi leta 1848. Poslanstvo katedre je bilo tudi proučevanje in poučevanje slovenščine kot samostojnega jezika. V podoben kontekst je mogoče umestiti odprtje realke, to je nižje naravoslovne gimnazije v Idriji leta 1901, ki je bila prva državna srednja šola s povsem slovenskim učnim jezikom. V celoti slovenska klasična gimnazija je bila ustanovljena leta 1905 v okviru Zavoda svetega Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano, katere začetku je posvečen ta prispevek. Omenjena ustanova, sestavljena iz gimnazije in dijaškega internata, je bila zasebna oziroma cerkvena. Prva in edina državna klasična gimnazija s povsem slovenskim učnim jezikom v Avstro-Ogrski pa je začela delovati leta 1913 v Gorici. Takrat se je tamkajšnja državna gimnazija z nemškim učnim jezikom preuredila v tri samostojne ustanove – v slovensko klasično gimnazijo ter nemško in italijansko realno gimnazijo. Istega leta je na Zavodu svetega Stanislava potekala prva matura v slovenskem jeziku. S prvo maturo je slovenščina dosegla simbolno potrditev statusa znanstvenega jezika. Profesorji in dijaki škofijske gimnazije so dokazali, da je slovenski jezik zmožen dosegati različne funkcijske zvrsti, tudi znanstvene izraze. Priprava na prvo maturo v slovenščini je trajala od samega začetka delovanja Zavoda, ko so profesorji sami pisali učbenike in drugo literaturo v slovenščini, iz katerih so poučevali dijake.<sup>1</sup>

## Srednje šolstvo in slovenski jezik

Začetki moderne gimnazije na območju današnje Slovenije segajo v leto 1849, ko je dunajsko Ministrstvo za bogočastje in pouk (nem. *Ministerium des Cultus und Unterrichts*) izdalo *Osnutek organizacije gimnazij in realnih šol v Avstriji* (nem. *Entwurf zur Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*). Pozornost do izobraževanja je bila del širših družbeno-gospodarskih procesov, ki so med drugim vodili k večji specializaciji in razvejanosti šolskih ustanov. S tem

<sup>1</sup> David Papež, *Prva matura v slovenskem jeziku 1913*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2020, str. 6; Mateja Ribarič, *Od mature do mature* (Zgodovinski razvoj mature na Slovenskem 1849/50–1994/95), *Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 14, 2005, št. 2, str. 238.

je bilo prepleteno postopno uveljavljanje meščansko-liberalnih nazorov in dežel-nih oziroma ljudskih jezikov v javnem življenju. Zahteve po okrepitevi jezikovnih pravic na podlagi vzpenjajoče se zavesti posameznih narodov so izražale številne politične skupine, ki so nastopile v revolucionarnem letu 1848. Njegove potencialno nevarne posledice za enotnost države so oblastnike v Avstrijskem cesarstvu prisilile k sprejetju reform na različnih področjih.<sup>2</sup>

*Osnutek* je gimnazijo iz šestletne spremenil v osemletno splošnoizobraževalno srednjo šolo, na novo je uvedel tudi maturo ali maturitetni izpit. Maturitetni izpit je predstavljal zaključek gimnazijskega šolanja in obenem pogoj za vpis na univerzo v primeru tistih posameznikov, ki so svoje znanje nameravali poglobiti na najvišji stopnji. Pomenljivo je, da *Osnutek* v 84. členu opozarja na smoter mature – ta naj ne bi bil toliko v dokazovanju podrobnega znanja iz posameznih predmetov, kolikor v doseganju notranje zrelosti in splošne razgledanosti za nadaljnje poklicno in družbeno življenje.<sup>3</sup> Obseg učne snovi za maturo se je zmanjšal ob reformi gimnazij leta 1908. Po propadu Avstro-Ogrske sta program gimnazij in s tem tudi usmeritev mature opredelili dve večji spremembi – v slovenskem delu nove jugoslovanske države je bila kot učni jezik povsod vpeljana slovenščina, medtem pa so na škodo latinščine in grščine večjo vlogo dobivali naravoslovni predmeti in živi jeziki, zlasti francoščina in srbohrvaščina.<sup>4</sup>

V kontekstu postopnega slovenjenja izobraževalnega sistema je vredno omeniti, da so bile realne šole ali realke, ki so se izoblikovale sredi 19. stoletja, po večini ustanove za višji srednji meščanski sloj, zlasti sinove tehničnih in trgovskih izobražencev. Ker je njihov predmetnik dajal prednost matematiki in drugim naravoslovnim predmetom, so z opravljeno maturo omogočale vstop na tehnične smeri univerzitetnega študija. Realke je sestavljalo šest letnikov, medtem ko so jih njihove zahtevnejše različice, imenovane realne gimnazije ali višje realke, imele osem. Prva realna šola na slovenskem ozemlju je odprla vrata v Ljubljani leta 1851, na njej je pouk potekal v nemščini. Po prvi svetovni vojni so se realke postopno preoblikovale v osemletne realne gimnazije – uradno so bile realke ukinjene s šolsko reformo leta 1929 – in v času prve jugoslovanske države postale prevladujoča vrsta gimnazije v slovenskem prostoru. Tri realne gimnazije so obstajale v Ljubljani, po ena pa je delovala v Mariboru, Celju, Kranju, Murski Soboti in Kočevju.<sup>5</sup> V obravnavanem obdobju je na slovenskem ozemlju počasi, a vztrajno naraščalo število maturantov na realkah in gimnazijah. Od leta 1850 do 1900 je

2 Soodvisnost med šolstvom, narodno zavestjo in državo pri oblikovanju moderne družbe habsburških dežel v 19. stoletju obravnava teoretično izostrena študija: Karin Almasy, *An Unintended Consequence: How the Modern Austrian School System Helped Set up the Slovene Nation*, *Austrian History Yearbook*, 2023, 54, str. 1–19.

3 Papež, Prva matura, str. 7–8; Ribarič, *Od mature do mature*, str. 234–236; *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*, Dunaj: Ministerium des Cultus und Unterrichts, 1849, str. 71.

4 Papež, Prva matura, str. 12; Ribarič, *Od mature do mature*, str. 235, 241.

5 Ribarič, *Od mature do mature*, str. 240–241.

maturiralo 4513 oseb, od leta 1900 do 1920 je maturo opravilo 7493 oseb, od tega 91 oziroma 1,2 % deklet, tik pred drugo svetovno vojno pa je bilo v jugoslovanskem delu slovenskega prostora število maturantov že večje od trinajst tisoč.<sup>6</sup>

## Prva matura v slovenščini

Leta 1905 je bila ustanovljena gimnazija, ki je na željo ljubljanskega knezoškofa Antona Bonaventura Jegliča (1850–1937, na položaju: 1898–1930) prvič v zgodovini uporabljala slovenščino kot učni jezik pri vseh predmetih, v slovenščini je prav tako v celoti uradovala in poslovala.<sup>7</sup> Ustanova se je uradno imenovala Knezoškofijska privatna gimnazija v Zavodu svetega Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano, bolj znana je bila kot škofijska klasična gimnazija, med ljudstvom pa se je udomačilo poimenovanje škofovi zavodi.<sup>8</sup> Opaznejša razlika med škofijsko gimnazijo in državnimi gimnazijami se je odrazila že leta 1907 ob uvedbi tretjega letnika, ko se je slovenščina prvič uporabljala tudi pri poučevanju stare grščine. Prva generacija dijakov je znanje utrjevala s pomočjo neizdanih slovnice in vadnice Josipa Tominška (1872–1954), takratnega profesorja grščine in latinščine na ljubljanski državni klasični gimnaziji, katerih pole so šele sproti prihajale iz tiskarne. Na škofijski gimnaziji je bila ob koncu šolskega leta 1912/1913 prva matura, ki je v celoti potekala v slovenskem jeziku. Pisni del mature je bil med 9. in 12. junijem 1913, čemur je od 5. do 9. julija sledilo ustno izpraševanje.<sup>9</sup>

O kakovosti gimnazije in priprav na maturitetni izpit pričuje podatek, da je polovica od tridesetih dijakov maturo opravila z odliko, drugi polovici pa je bila s soglasno odločitvijo vseh članov komisije priznana zrelost.<sup>10</sup> Uspešnost dijakov in prelomnost prve mature v slovenščini sta pripomogli k zunanjemu priznanju škofijske gimnazije, ko je dunajsko ministrstvo za izobraževanje 8. januarja 1914 gimnaziji podelilo »stalno pravico javnosti«, pravico izvajanja maturitetnih izpitov in izdajanja javnoveljavnih spričeval – pred tem (od leta 1905 do 1913) je namreč »pravico javnosti« podeljevalo vsako leto posebej.<sup>11</sup> Od prve mature leta

6 Papež, Prva matura, str. 12; Ribarič, Od mature do mature, str. 238, 242; Peter Štih, Vasko Simoniti in Peter Vodopivec, *Slovenska zgodovina: od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja*, Ljubljana: Modrijan, 2016, str. 311–312.

7 Robert A. Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava: ob stoletnici začetka gradnje (1901–2001)*, Ljubljana: Zavod sv. Stanislava, 2001, str. 21.

8 Bogdan Kolar, Namen zavoda in šole v Šentvidu nad Ljubljano, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (ur. France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, str. 375–376.

9 VIII. Izvestje, Št. Vid nad Ljubljano: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, 1913, str. 50; Anton Koritnik, *Ob srebrnem jubileju Škofijskega zavoda sv. Stanislava in Škofijske gimnazije*, Št. Vid nad Ljubljano: Zavod sv. Stanislava, 1930, str. 48; Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, str. 18.

10 Stane Okoliš, Od zamisli do uresničitve škofovih zavodov, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (ur. France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, str. 87.

11 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, str. 51.

1913 do ukinitve leta 1945 je gimnazijo uspešno zaključilo 742 dijakov.<sup>12</sup> V času prve mature je bilo na škofijski gimnaziji skupno osemnajst profesorjev. Glavno pedagoškega kadra je dal izobraziti škof Jeglič, med njimi je šest kandidatov poslal študirat na Dunaj, kjer so pridobili za tisti čas vrhunsko znanje, ki so ga kasneje po svojih močeh posredovali slovenskim dijakom.<sup>13</sup>

Ko so leta 1913 na škofijski gimnaziji potekali maturitetni pisni preizkusi, so bili ti zahtevani za predmet iz učnega jezika, to je slovenščine, in za tri druge predmete – nemščino, latinščino in grščino. Pri pisnem preizkusu iz učnega jezika, ki je pomenil oddajo eseja, so lahko dijaki izbirali med tremi temami. Podobno kakor pisni preizkusi je tudi ustni del mature zajemal slovenščino kot učni jezik in nemščino. Drugače od pisnega preizkusa je bila del ustnega tudi matematika, ki se ji je pridružil klasični jezik, torej latinščina ali grščina. Ustni preizkus je vključeval domoznanstvo, to je predmet, posvečen zgodovini in geografiji dežele Kranjske in države Avstro-Ogrske.<sup>14</sup> Izbor predmetov in postopek opravljanja mature je na obravnavani gimnaziji ostal skoraj nespremenjen do šolskega leta 1929/1930. Takrat je beograjsko ministrstvo za izobraževanje in verstva izdalo pravila o maturi, ki jih je prilagodilo novemu zakonu o srednjih šolah.<sup>15</sup> Prva večja novost je bila, da se v klasičnih gimnazijah ukine pisni in ustni preizkus iz matematike, druga pa, da slovenske gimnazije ne opravljajo preizkusa iz srbohrvaškega jezika. Kakor pri prvi maturi se je na škofijski gimnaziji tudi v naslednjih letih izkazovala uspešnost dijakov. Tako sta se v prvega četrta stoletja obstoja Zavoda pojavila zgolj dva posameznika (leta 1929 in 1930), ki sta morala maturo ponavljati naslednje leto, medtem ko je velik del dijakov – 31 % med vsemi maturanti – zrelostni izpit zaključil z odlično oceno.<sup>16</sup>

## Slovenski značaj Zavoda

Za prvega ravnatelja Zavoda je bil imenovan škofijski duhovnik in jezikoslovec Janez Frančišek Gnidovec (1873–1939, na položaju: 1905–1919),<sup>17</sup> kasnejši član misijonske družbe lazaristov ter škof v Skopju in Prizrenu (na položaju: 1924–

12 Stane Gabrovec, Škofijska klasična gimnazija v doživetju in presoji nekdanjega študenta, *Zbornik simpozija ob stoletnici začetka gradnje prve slovenske gimnazije* (ur. Robert A. Jernejčič), Ljubljana: Zavod sv. Stanislava, 2002, str. 124.

13 Papež, Prva matura, str. 17.

14 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, str. 107.

15 Besedilo zakona posreduje izdaja: *Zakon o srednjim školama: od 31. avgusta, 1929. god. sa izmenama i dopunama od 20. jula, 1931. god.*, Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1931.

16 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, str. 108–110.

17 Gnidovčeve zasluge na pedagoškem področju osvetlujeta prispevka: Justin Stanovnik, Dr. Janez F. Gnidovec – učitelj in vzgojitelj, *Gnidovčev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 1989, str. 59–82; Alojz Pirnat, Gnidovec – ravnatelj vzgojnega zavoda, *Gnidovčev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 1989, str. 83–88.

1939) na jugozahodu Kraljevine Jugoslavije. Ob odprtju so bili dijaki razvrščeni v dve skupini – 69 dijakov je obiskovalo dva oddelka rednega prvega letnika, ki sta se januarja 1906 združila v enega, medtem ko je bilo 27 vpisanih v pripravljalni razred. Ker se je skupno število dijakov z vsakim novim letnikom višalo in ker finančne omejitve niso dopuščale zaposlovanja dodatnih profesorjev, je bil pripravljalni razred leta 1908 opuščen. Med vsemi sprejetimi 86 dijaki jih je 45 prihajalo iz Gorenjske, 26 iz Dolenjske, 20 iz Notranjske, 3 iz Ljubljane, 2 pa zunaj ozemlja ljubljanske škofije. Predmetnik pripravljalnega razreda je tedensko zajemal dve uri verouka, štiri ure slovenščine, štiri ure matematike, takrat imenovane računstvo, dve uri lepopisa in kar dvanajst ur nemščine.<sup>18</sup> Visok delež priprav iz nemščine verjetno pričuje o dejstvu, da enajst- ali dvanajstletni mladenci, ki so v svojem domačem okolju govorili slovensko, nemščine niso znali v tolikšni meri, da bi se zlahka vključili v gimnazijsko stopnjo izobraževanja, kjer se je nemščina poučevala na zahtevnejši ravni.

Škofijska gimnazija se je z resnejšimi težavami morala spopasti pred nastopom petega letnika v šolskem letu 1909/1910. Ker je pouk v višjih letnikih državnih gimnazij takrat potekal v nemškem jeziku, za te letnike še ni bilo slovenskih učbenikov in podobnih priročnikov. Da se razvoj prve povsem slovenske gimnazije ne bi ustavil pri tej oviri, se je na pobudo ravnatelja Gnidovca začelo pisanje manjkajočih učnih knjig v slovenščini. Organizacijo omenjenega podviga je prevzelo posvetno Profesorsko društvo v Ljubljani, založništvo pa je bilo zaupano Zavodu. Društvo je pri tem sodelovalo s podporo njegovega predsednika Jakoba Žmavca (1867–1950), doktorja zgodovine in takratnega profesorja na ljubljanski državni klasični gimnaziji, ki si je prizadeval za splošno uveljavitev slovenščine kot učnega jezika na vseh gimnazijah v slovenskem prostoru.<sup>19</sup> Zaradi pomanjkanja učne literature v slovenščini je deželni šolski svet za Kranjsko leta 1909 sprva zavrnil prošnjo škofijske gimnazije za povsem slovensko izvajanje pouka v petem in vseh nadaljnjih višjih gimnazijskih letnikih. Neugodna rešitev je škofa Jegliča spodbudila, da odpotuje na Dunaj in osebno posreduje pri ministru za izobraževanje in bodočem predsedniku vlade Karlu von Stürgkhu (1859–1916). Škof Jeglič je ravnatelja Gnidovca 20. septembra 1909 s telegrafskim sporočilom obvestil o uspešnem razpletu dogodkov in zapisal pomenljive besede: »Začnite vse slovensko!« Že naslednjega dne je deželni šolski svet po navodilu dunajskega ministrstva na gimnazijo poslal sklep o dopustnosti izvajanja celotnega pouka v slovenščini.<sup>20</sup>

Zavodski profesorji so imeli zelo pomembno vlogo pri izdaji učbenikov in sorodne študijske literature v slovenskem jeziku, zlasti na področju klasične filologije. Še v času Avstro-Ogrske so namreč izdali učbenike za svoje predmete v slovenščini, s čimer je v Zavodu izdana literatura postala nepogrešljiva za razvoj

18 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, str. 47–49; Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, str. 10.

19 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, str. 49; Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, str. 17.

20 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, str. 50.

slovenskega srednjega in visokega šolstva po prvi svetovni vojni. Anton Dokler (1871–1943), profesor na ljubljanski državni klasični gimnaziji, je na primer v založništvu Zavoda leta 1915 objavil znameniti in do danes uporabni *Grško-slovenski slovar*,<sup>21</sup> podobno prelomna pa je bila *Slovenska slovnica za srednje šole*<sup>22</sup> zavodskega profesorja slovenščine Antona Breznika (1881–1944) iz leta 1916.<sup>23</sup> Med člani šentviškega profsorskega zbora je smiselno omeniti vsaj še Frančiška Jereta (1881–1951) kot prevajalca Nove zaveze Svetega pisma v slovenščino in Franca Omerzo (1885–1940), ki je kot eden prvih Slovencev prevedel večji del Homerjevih starogrških epov Iliada in Odiseja v domači jezik.<sup>24</sup>

### Razlogi za ustanovitev škofijske gimnazije

Ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič je želel ustanoviti srednjo šolo, kjer bi se izobraževali bodoči duhovniki in laiški intelektualci, ki bi v času t. i. kulturnega boja slovensko prebivalstvo odtegovali vplivu liberalnih nazorov oziroma prenovili njegovo zgodovinsko katoliško istovetnost.<sup>25</sup> Na Jegličeve poglede je pomembno vplivala okoliščina, da se je na mesto ljubljanskega škofa povzpел neposredno po koncu službovanja na položaju kanonika in pomožnega škofa v Sarajevu, kjer je tamkajšnji nadškof Josip Stadler (1843–1918, na položaju: 1881–1918) večji del svojih načrtov zastavil na katoliškem šolstvu. Takšna izkušnja je ljubljanskega ordinarija privedla do velikopoteznih zamisli v lastni škofiji, katerih ključna prvina je bila moralna in finančna podpora izobraževalni dejavnosti. Na tem področju si je prizadeval za skladnost med tremi ideali: kakovostnim znanjem, krščanskim načinom življenja in slovensko narodno zavestjo.<sup>26</sup> Škof Jeglič je svoje razmišljanje strnil v govoru 16. julija 1901 ob polaganju temeljnega kamna za načrtovano gimnazijo: »Zavodi naši naj služijo prvi znanosti v luči večnih, ker od Boga razodetih resnic, zavodi naj služijo pravemu krščanskemu življenju po volji božji, zavodi naši naj služijo našemu slovenskemu narodu, da bolj gotovo doseže od Boga dani časni in večni namen.«<sup>27</sup>

Načrtovanje in delovanje Zavoda je dopolnilo naloge vzgojno-izobraževalne ustanove v središču Ljubljane, za katero se je po svojem ustanovitelju ljubljan-

21 Anton Dokler, *Grško-slovenski slovar*, Ljubljana: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, 1915.

22 Anton Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celovec: Družba sv. Mohorja, 1916.

23 Papež, Prva matura, str. 16; Janko Prunk, Škof Jeglič in ustanovitev Zavoda sv. Stanislava, *Zbornik simpozija ob stoletnici začetka gradnje prve slovenske gimnazije* (ur. Robert A. Jernejčič), Ljubljana: Zavod sv. Stanislava, 2002, str. 93; Kolar, Namen zavoda, str. 373.

24 Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, str. 12–13.

25 Papež, Prva matura, str. 15. Sodobne pristope k razumevanju pojava kulturnega boja v slovenskem in srednjeevropskem prostoru na prehodu iz 19. v 20. stoletje podaja filozof Bojan Žalec v članku: Ušeničnikova vizija družbene prenove, *Bogoslovni vestnik*, 2022, 82, št. 4, str. 955–973.

26 Kolar, Namen zavoda, str. 365.

27 *Naši zavodi: Kn.-šk. zavod sv. Stanislava*, Ljubljana: Katoliška tiskarna, 1905, str. 26–27.

skem knezoškofu Antonu Alojziju Wolfu (1782–1859, na položaju: 1824–1859) uveljavil naziv Alojzijevisčje.<sup>28</sup> Ustanova, po svojem bistvu dijaški internat, je obstajala med letoma 1846 in 1910, njene prostore pa je leta 1919 prevzela Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, kjer je še danes.<sup>29</sup> Alojzijevisčje je bilo ukinjeno ravno takrat, ko se je bližala prva matura v novem zavodu v Šentvidu, saj naj bi po mnenju škofa Jegliča izčrpalo svoje poslanstvo. Pred tem je bilo po Wolfovi zamisli namenjeno zlasti mladeničem iz revnejših kmečkih družin, ki so obiskovali državno gimnazijo z nemškim učnim jezikom, medtem ko so prebivali v omejenem cerkvenem internatu. V Alojzijevisčju so dijakom tamkajšnji vzgojitelji pomagali pri učenju šolske snovi, jim posredovali pravila vljudnega obnašanja v meščansko-izobraženskem okolju, jih navduševali za slovensko narodno zavezo in jih navajali na redno molitveno življenje ter prebiranje teološke literature. Glavni namen Alojzijevisčja je bila vzgoja splošno razgledanih kandidatov, ki bi se po gimnaziji odločili bodisi za študij teologije in duhovniško posvečenje bodisi za posvetne poklice, s čimer bi v slovensko družbo vnašali narodnega in katoliškega duha. Od vseh dijakov, ki so v dobrih šestdesetih letih obiskovali omenjeno ustanovo, se za duhovniško pot ni odločilo več kakor štirideset odstotkov gojencev.<sup>30</sup>

Povod za vznik zamisli o ustanovitvi katoliške klasične gimnazije s pridruženim internatom je ponudilo zborovanje »slovenskih visokošolcev«, to je univerzitetnih študentov, v Narodnem domu v Ljubljani med 21. in 23. avgustom 1898. Manjšinski katoliški del visokošolcev je škofa obvestil, da je liberalna večina zavrnila združitev študentskih skupin in organizacij za dobro slovenstva na verski podlagi. Bili so mnenja, da katolištvo zaradi svojega »nazadnjaštva« ne odpira poti v prihodnost.<sup>31</sup> Škof Jeglič je sklepal, da so dijaki in študentje liberalni misli in moralni zmedi podvrženi predvsem po krivdi nemških gimnazij in univerz, ki ovirajo tako politično-kulturni razvoj Slovencev kakor tudi ohranjanje katoliške vere. Jeglič je z gimnazijo želel obenem ponuditi boljše možnosti za izobraževanje mladeničev iz revnejših slojev in pokazati, da Katoliška cerkev ni organizacija, ki bi ovirala znanost.<sup>32</sup>

O željah, podobnih škofovim, so govorili tudi snovalci prvega in drugega katoliškega shoda, osrednjih prireditev takratnega političnega katolištva pod okriljem Slovenske ljudske stranke, leta 1892 in 1900.<sup>33</sup> Tako je duhovnik Jožef Lesar (1858–1931), profesor Nove zaveze na ljubljanskem Bogoslovnem učilišču,

28 Pregled večjega dela zgodovine Alojzijevisčja podaja monografija: Jožef Lesar, *Doneski za zgodovino Alojzijevisčja*, Ljubljana: Alojzijevisčje, 1896. Poglobljeno raziskavo o življenju gojencev in pedagoških pristopih te ustanove ponuja doktorska disertacija: Andrej Rupnik de Maiti, *Collegium Aloysianum – zgodovina Alojzijevisčja s posebnim poudarkom na pedagoškem delu in učni uspešnosti gojencev (1846–1910)*, Ljubljana: Teološka fakulteta, 2003.

29 Kolar, Namen zavoda, str. 366.

30 Kolar, Namen zavoda, str. 367–368.

31 Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, str. 4.

32 Papež, *Prva matura*, str. 15; Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, str. 4; Kolar, Namen zavoda, str. 370.

33 Kolar, Namen zavoda, str. 368–369.

že na prvem shodu, to je šest let preden je Jeglič postal škof, pripravil pomenljiv govor. Poudaril je: »Naša mlajša inteligencija je v precejšnjih odstotkih, če ne brezverna, pa mlačna. Prav nič ne smemo torej čakati, marveč tu veljaj: Pomagaj si sam in Bog ti bode pomagal.«<sup>34</sup> Nasprotje z liberalizmom se je očitno pokazalo, ko je škof svojo zamisel razkril javnosti z objavo v *Ljubljanskem škofijskem listu* ob godu svetega Nikolaja (6. decembra) leta 1898.<sup>35</sup> Takrat so predstavniki kranjskih liberalcev sklicali protestne shode, njihovo nasprotovanje pa je bilo še opaznejše v časopisnih člankih. Omenjali so, da bi zasebna slovenska gimnazija lahko škodila državni gimnaziji s slovenskim učnim jezikom, ki pa še ni obstajala. Jeglič se za takšne očitke ni zmenil.<sup>36</sup>

### Načrtovanje katoliške ustanove

Ob prigovarjanju nekaterih slovansko usmerjenih duhovnikov se je škof odločil, da slovenski oziroma slovanski značaj gimnazije poudari z izbiro svetniškega zavetnika izobraževalne ustanove – mladega poljskega jezuita Stanislava Kostko (1550–1568).<sup>37</sup> Odločitev za ustanovitev Zavoda je ljubljanski ordinarij umestil v širše prizadevanje takratne Katoliške cerkve za uveljavljanje izobrazbe in družbenega vpliva. Novembra 1898 je obiskal romarsko središče Lurd v Franciji, kjer je zamisel duhovno izročil varstvu Device Marije, zatem pa se je osebno srečal s papežem Leonom XIII. (1810–1903, vladal: 1878–1903) v Rimu, ki je njegovo zamisel podprl. Januarja naslednjega leta se je podal na Dunaj, kjer sta ga v nameri potrdila še dunajski nadškof kardinal Anton Gruscha (1820–1911, na položaju: 1890–1911) ter cesar Franc Jožef I. (1830–1916, vladal: 1848–1916).<sup>38</sup>

Prvi načrt za gimnazijo z internatom je predvideval, da bi bila stavba zgrajena na škofijskem posestvu pri cerkvi svetega Petra vzhodno od središča Ljubljane. Ker so ljubljanski župan Ivan Hribar (1851–1941, na položaju: 1896–1910) in predstavniki liberalne politike, združeni v Narodno napredno stranko, ki je imela v ljubljanskem mestnem svetu večino, zagrozili, da ne bodo odobrili gradbenega dovoljenja, se je škof Jeglič odločil za novo lokacijo v sosednji občini Šentvid nad Ljubljano, ki je bila v lasti tamkajšnje župnije. Načrt za novo stavbo je naredil arhitekt Josip Vancaš (1859–1932) iz Sarajeva, ki je v kasnejših letih v Ljubljani zasnoval več reprezentativnih stavb, npr. Mestno hranilnico in hotel Union.<sup>39</sup>

34 Ivan Janežič, *Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu, kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani*, Ljubljana: Pripravljalni odbor, 1893, str. 57.

35 Anton B. Jeglič, Vsem duhovnikom ljubljanske škofije, *Ljubljanski škofijski list* 1898, št. 10, str. 146–147.

36 Prunk, Škof Jeglič, str. 88.

37 Papež, Prva matura, str. 15; Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, str. 10; Kolar, Namen zavoda, str. 373, 375.

38 Kolar, Namen zavoda, str. 372.

39 Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, str. 5–6.

Gradnja in opremljanje nove izobraževalne ustanove je ljubljanski škofiji povzročalo izjemne stroške – ti so krajevno Cerkev privedli do roba finančnega zloma.<sup>40</sup> Ko je bila celotna stavba leta 1909, to je štiri leta po začetku pouka, vendarle dokončana, je imela skupaj 294 prostorov, 1181 oken in 481 vrat, najdaljša hodnika sta merila vsak po 126 metrov. Površina vseh prostorov brez hodnikov in atrijev je znašala tri tisoč kvadratnih metrov, celotna zazidalna površina z vmesnimi dvorišči pa nekaj nad deset tisoč kv. metrov. Zavodska stavba je postala največje poslopje v takratni deželi Kranjski.<sup>41</sup>

Da bi čim prej uresničil zamisel o klasični gimnaziji s slovenskim učnim jezikom in ji zagotovil ustrezno pedagoško osebje, je ljubljanski ordinarij že leta 1899 več mladih škofijskih duhovnikov, ki so za to izkazali sposobnost in zanimanje, poslal na študij na različne avstrijske univerze, zlasti na dunajsko. Tam so svojo predhodno teološko izobrazbo razširili z diplomami ali doktorati iz posvetnih ved, kakršne so bile potrebne za poučevanje na novi gimnaziji in usmerjanje vzgojnega procesa v internatu. Škof Jeglič se je pri vzgojni zasnovi, organizaciji pouka in izbiri pedagoškega osebja zgledoval po škofijskih gimnazijah, kakršne so obstajale v takratni avstrijski državi, npr. v Gradcu, Lienzu in Briksnu, ki jih je tudi osebno obiskal. Na teh ustanovah so poučevali profesorsko izobraženi svetni duhovniki, dijaki pa so v času šolanja prebivali v gimnaziji pridruženem internatu, kjer so delovali njihovi vzgojitelji – prav tako iz vrst svetne duhovščine. Ob odprtju Zavoda je poučevalo šest profesorjev, v šolskem letu 1913/1914 pa je profesorski zbor štel osemnajst članov. Število profesorjev, ki se je gibalo okrog dvajset, je ostalo bolj ali manj nespremenjeno do začetka druge svetovne vojne. Razen profesorja telovadbe so do začetka 30. let 20. stoletja učno osebje sestavljali duhovniki ljubljanske škofije.<sup>42</sup>

## Idejno-pedagoška načela Zavoda

Versko istovetnost Zavoda je odražalo medsebojno dopolnjevanje dveh njegovih enot v isti stavbi, to je gimnazije in internata, v katerem so morali prebivati vsi dijaki. Že napis na pročelju te ustanove je kazal, da je posvečena »Kristusu, zveličarju sveta«, kjer se oblikujejo mladeniči, ki naj bi bili »globokoverni in praktični kristjani«. Znotraj te ustanove naj bi bili po eni strani obvarovani pred škodljivimi zunanjimi vplivi, vključno z naraščajočimi liberalnimi nazori, po drugi pa bi prejeli primerne spodbude in zgled, s pomočjo katerih bi se navduševali za krščanske ideale. Prvi namen takšnega okolja bi bilo oblikovanje široko razgledanih in narodno zavednih duhovnikov, drugi pa skrb za katoliško

<sup>40</sup> Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, str. 8–10.

<sup>41</sup> Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, str. 17.

<sup>42</sup> Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, str. 77–78; Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, str. 11–12; Kolar, *Namen zavoda*, str. 376.

laiško inteligenco, ki bi prevzemala odgovorne položaje v družbi.<sup>43</sup> Snovalci zavodskih vzgojno-izobraževalnih načel so bili prepričani, da kakovostno duhovno podlago omogočajo obvezna vsakodnevna jutranja in večerna molitev, vsakdanji obisk svete maše, najmanj enkrat mesečno spoved in obhajilo ter letne duhovne vaje. Podobno pomembni so bili nedeljski večerni govori vzgojnih prefektov dijaškega internata, v katerih so dajali tako praktične napotke za vljudno vedenje v zavodski skupnosti kakor tudi smernice za bodoče delovanje v javnem življenju.<sup>44</sup>

K uresničevanju navedenih idealov naj bi pripomoglo tudi nadzorno delo prefektov, ki so dijake porazdeljevali v divizije oziroma oddelke. Posamezni prefekt je vodil eno divizijo, sestavljeno iz okrog štirideset ali do največ šestdeset dijakov. Prefekti so nadzorovali njihovo popoldansko učenje in zlasti mlajšim pomagali z dodatnimi razlagami snovi, spremljali so jih pri obrokih v jedilnici, prisotni so bili tudi pri njihovi rekreaciji na igrišču ali sprehodu. Naloga prefektov naj bi bila »podpreti omahljivega, potolažiti potrtega, bodriti počasnega« in po potrebi »kaznovati zlobnost«.<sup>45</sup> Prefekti so od ustanovitve Zavoda imeli svojega predpostavljenega, imenovanega rektor ali vodja vzgojnega zbora. Prvi rektor je bil Janez Evangelist Zore (1875–1944), ki je to nalogo opravljal med letoma 1905 in 1909, kasneje pa se je na ljubljanskem Bogoslovskem učilišču in Teološki fakulteti uveljavil kot profesor cerkvene zgodovine. Njegov naslednik je bil Janez Frančišek Gnidovec, ki je bil od leta 1909 do 1919 poleg ravnatelja v gimnaziji tudi rektor. Zatem je omenjeni položaj med letoma 1919 in 1922 zasedal Andrej Karlin (1857–1933), nekdanji tržaški (1910–1910) in poznejši mariborski škof (1923–1933), za njim pa je položaj vodje prevzel Martin Štular (1877–1964).<sup>46</sup> Do leta 1930 je v Zavodu službovalo skupno enainpetdeset prefektov.<sup>47</sup>

Med javno bolj izpostavljenimi člani zbora profesorjev in vzgojiteljev, ki so delovanje škofijske klasične gimnazije in dijaškega internata sooblikovali v času prve mature v slovenščini in neposredno po njej, je smiselno omeniti vsaj štiri posameznike: Janeza Frančiška Gnidovca, Antona Koritnika (1875–1951), Antona Breznika in Franca Kulovca (1884–1941). Gnidovec se je v zgodovino Zavoda zapisal kot doktor filozofije in prvi ravnatelj gimnazije, po letu 1924 pa je v vlogi škopskega in prizrenskega škofa zaslovel kot velik podpornik dobrodelnosti in zgled asketskega življenja.<sup>48</sup> Koritnik je bil klasični filolog in dolgoletni ravnatelj gimnazije (1919–1937) v času med obema svetovnima vojnama, ko je bila na vrhuncu svoje družbene prepoznavnosti. Breznik, doktor filozofije in slavistike, je že v svojem času veljal za enega najvplivnejših poznavalcev slovenskega jezika,

43 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, str. 162–163.

44 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, str. 163–164, 166–167.

45 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, str. 166–167.

46 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, str. 169.

47 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, str. 173–174.

48 Pregleden življenjepis škofa Gnidovca: Alojzij Geržinič, *Božji služabnik Janez Gnidovec: duhovnik, vzgojitelj, misijonar, škof*, Buenos Aires: Baragovo misijonišče, 1972.

obenem pa je od leta 1937 do 1944 zasedal položaj ravnatelja. Kulovec je na gimnaziji od leta 1911 do 1918 poučeval verouk, po prvi svetovni vojni pa je kot eden od usmerjevalcev Slovenske ljudske stranke naredil bleščečo politično kariero na ministrskih in poslanskih položajih pri osrednji oblasti v Beogradu.<sup>49</sup>

## Zaključek

Ustanovitev Zavoda svetega Stanislava, pod katerega okriljem sta delovala klasična gimnazija in dijaški internat, pomeni prebojno dejanje v procesu uveljavljanja slovenskega jezika na področju izobraževanja. Obravnavana srednješolska ustanova je bila prva, kjer se je v celoti poučevalo in uradovalo v slovenščini. Poglavitna značilnost Zavoda je bilo medsebojno dopolnjevanje kakovostnega znanja, rednega molitvenega življenja, narodne zavesti in katoliške družbene usmeritve. Ustanova je pomembno prispevala k oblikovanju slovenske inteligence v času t. i. kulturnega boja med liberalnim in katoliškim političnim taborom. Tako je Zavod s svojo narodnostno politiko odražal prizadevanja različnih skupin za nadaljnjo krepitev javne veljave slovenskega jezika na prehodu iz 19. v 20. stoletje, ob tem pa je ustvaril okolje, ki je spodbujalo intelektualno in duhovno-moralno rast dijakov. Prva matura v slovenščini leta 1913 je bila potrditev uspeha teh prizadevanj, ki se je pokazala v dejstvu, da je slovenščina zmožna dosegati različne funkcijske zvrsti, tudi znanstvene izraze. Eden od vidnejših dosežkov Zavoda oziroma njegovih profesorjev je bilo izdajanje gimnazijskih učbenikov in sorodnih priročnikov v slovenskem jeziku, kar je olajšalo pot k celovitemu poslovenjenju izobraževanja po prvi svetovni vojni v okviru nove jugoslovanske države.

## Viri in literatura

- Almasy, Karin: An Unintended Consequence: How the Modern Austrian School System Helped Set up the Slovene Nation, *Austrian History Yearbook*, 2023, 54, str. 1–19.
- Breznik, Anton: *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celovec: Družba sv. Mohorja, 1916.
- Dokler, Anton: *Grško-slovenski slovar*, Ljubljana: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, 1915.
- Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*, Dunaj: Ministerium des Cultus und Unterrichts, 1849.

---

49 Koritnik, *Ob srebrnem jubileju*, str. 79–83; Jernejčič, *Zavod sv. Stanislava*, str. 12.

- Gabrovec, Stane: Škofijska klasična gimnazija v doživetju in presoji nekdanjega študenta, *Zbornik simpozija ob stoletnici začetka gradnje prve slovenske gimnazije* (ur. Robert A. Jernejčič), Ljubljana: Zavod sv. Stanislava, 2002, str. 123–129.
- Geržinič, Alojzij: *Božji služabnik Janez Gnidovec: duhovnik, vzgojitelj, misijonar, škof*, Buenos Aires: Baragovo misijonišče, 1972.
- Janežič, Ivan: *Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu, kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani*, Ljubljana: Pripravljalni odbor, 1893.
- Jernejčič, Robert A.: *Zavod sv. Stanislava: ob stoletnici začetka gradnje (1901–2001)*, Ljubljana: Zavod sv. Stanislava, 2001.
- Kolar, Bogdan: Namen zavoda in šole v Šentvidu nad Ljubljano, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (ur. France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, str. 365–378.
- Koritnik, Anton: *Ob srebrnem jubileju Škofijskega zavoda sv. Stanislava in Škofijske gimnazije*, Št. Vid nad Ljubljano: Zavod sv. Stanislava, 1930.
- Lesar, Jožef: *Doneski za zgodovino Alojzijevišča*, Ljubljana: Alojzijevišče, 1896.
- Jeglič, Anton B.: Vsem duhovnikom ljubljanske škofije, *Ljubljanski škofijski list* 1898, št. 10, str. 145–148.
- Naši zavodi: Kn.-šk. zavod sv. Stanislava*, Ljubljana: Katoliška tiskarna, 1905.
- Okoliš, Stane: Od zamisli do uresničitve škofovih zavodov, *Sto let Zavoda sv. Stanislava* (ur. France M. Dolinar), Ljubljana: Družina, 2005, str. 67–94.
- Papež, David: *Prva matura v slovenskem jeziku 1913*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2020.
- Pirnat, Alojz: Gnidovec – ravnatelj vzgojnega zavoda, *Gnidovčev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 1989, str. 83–88.
- Prunk, Janko: Škof Jeglič in ustanovitev Zavoda sv. Stanislava, *Zbornik simpozija ob stoletnici začetka gradnje prve slovenske gimnazije* (ur. Robert A. Jernejčič), Ljubljana: Zavod sv. Stanislava, 2002, str. 87–94.
- Ribarič, Mateja: Od mature do mature (Zgodovinski razvoj mature na Slovenskem 1849/50–1994/95), *Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 14, 2005, št. 2, str. 233–253.
- Rupnik de Maiti, Andrej: *Collegium Aloysianum – zgodovina Alojzijevišča s posebnim poudarkom na pedagoškem delu in učni uspešnosti gojencev (1846–1910)*, Ljubljana: Teološka fakulteta, 2003.
- Stanovnik, Justin: Dr. Janez F. Gnidovec – učitelj in vzgojitelj, *Gnidovčev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 1989, str. 59–82.
- Štih, Peter, Simoniti, Vasko, in Vodopivec, Peter: *Slovenska zgodovina: od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja*, Ljubljana: Modrijan, 2016.
- Zakon o srednjim školama: od 31. avgusta, 1929. god. sa izmenama i dopunama od 20. jula, 1931. god.*, Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1931.
- Žalec, Bojan: Ušeničnikova vizija družbene prenove, *Bogoslovni vestnik*, 2022, 82, št. 4, str. 955–973.
- VIII. Izvestje, Št. Vid nad Ljubljano: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, 1913.